mazta, egyetlen egy példány sem került elő Frank Tibor levéltári kutatásai azonban arra mutatnak, hogy Zerffi már bécsi publicisztikai tevékenységével magára vonta a metternichi titkosrendőrség gyanúját (feltehetően liberális nézeteivel, amire abból a tényből is következtethetünk, hogy a gyűjteményt Lipcsében jelentette meg); ezt a gyanút a Honderű munkatársának a kormány törekvéseivel összhangban álló konzervatív irányú működése sem oszlathatta el. Frank Tibor meggyőző érvelése szerint P. Horváth Lázár *ezért* nem bízhatta meg – formálisan – a Morgenröthe szerkesztésével.

A szerző tömören s egyúttal világosan, jól követhetően adja elő mondanivalóját: megvan az a szerencsés adottsága, hogy az olvasó érdeklődését folyamatosan fenn tudja tartani. Műve élvezetes olvasmány, s egyúttal – a rá fordított hatalmas munkával arányban álló – kivételes tudományos teljesítmény, mindazokkal a filológiai erényekkel, melyek ennek előfeltételei és biztosítékai. Ki kell emelnünk utalásai, jegyzetapparátusa pontosságát, korrekt forráskezelését, a szövegben idézett és a függelékben adott szövegek mintaszerűen gondos, betűhív közlését. Nyilván összefügg mindezzel az az örvendetes (mai napság ritkán konstatálható tény, hogy a terjedelmes kötet – beleértve a 70 lapra terjedő függelék német szövegeit is – tapasztalatunk szerint úgyszólván sajtóhibamentes. (Ez természetesen az Akadémiai Kiadó munkáját is dícséri.) – Végül megemlítjük, hogy a mű 28 lapnyi illusztrációs melléklete 73 tételből álló, érdekes és változatos kép- ill. dokumentumanyagot tartalmaz.

Kiss József

A MINDENTUDÁS IGÉZETE

Tanulmányok Németh Lászlóról. Összeállította: Szegedy-Maszák Mihály. Bp. 1985. Magvető Kk. 249 l. (JAK füzetek 17.)

„Meglepő, hogy Németh László eszmevilága iránt az elmúlt években milyen nagymértékben megélénkült a figyelem" – kezdi a gyűjtemény legjelentősebb tanulmányát *(Minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágában)* Béládi Miklós. Föl is sorolja bizonyítékait: Grezsa Ferenc, Lackó Miklós, Sándor Iván, Kocsis Rózsa könyveit; Cs. Varga István kandidátusi értekezését, Király István akadémiai székfoglalóját; sőt: ő elsőként említi, hogy Vas István önéletrajzi regényének „legharciasabban vitázó lapjai" a *Kisebbségben* tételeivel viaskodnak. Jogos a megállapítása: „az új magyar irodalom legrészletesebben, legbehatóbban tárgyalt írója Németh László" (209).

Ez a tanulmánygyűjtemény, mely a sorozat jellegének megfelelően viszonylag fiatal kutatók dolgozatait gyűjtötte be, ugyancsak ezt igazolja. Olvastán olykor már az az érzése az embernek, hogy egy-egy részletbe túlságosan is sokat belemagyaráznak az értelmezők. Főként Pethő Bertalan tanulmányát *(Faust bűnbeesése – Prolegomena Égető Eszter történetének értelmezéséhez)* tartom ilyennek, mert a látszatra szellemes párhuzam Prokrusztész-ágyába erőszakolja bele a regényt. Az *őrültek* (ez volt a regény tervezett címe) nem eszmepótlékokat állítottak maguk elé eszmék helyett (199); a csomorkányizmus a nemes eszmékért kisszerű környezetben küzdők „őrültsége".

Találó megállapítások keverednek terjengősen és mesterkélt szakzsargonban fejtegetett tautológiákkal Kulcsár Szabó Ernő regényelemzésében *(Egy magyar epopeia kísérlete – Jegyzetek az Utolsó kísérlet 1–2. kötetéhez).* Mit mond a *Kocsik szeptemberben* lényegéről az effajta elemzés: „Így, a térelemek több szintű, sokmozgásos poétikai interferálása útján nemcsak az elbeszélés, az epikus folyamat képi »feltöltöttsége«, az arisztikus esztétikai hatás fokozódik, hanem a látványok által az olvasóban mintegy kiépülnek a mű értékvilágának tárgyi-szociális-gondolati alapjai is. A regényvilágba való bekötődés – s ez az esztétikai élmény kibontakozásának későbbi fázisában válik fontossá – formálisan is értékelvű lesz. Azaz: az értékkifejező oppozíciók befogadói elsajátítása elemi feltétele a műbeli üzenet megfejtésének" (167). Avagy: „A *Kocsik szeptemberben* epikai folyamata szintagmatikai rendben képződik meg, atmoszferikus erejét a célra szövegezett értékképzetek sugalmazzák" (176). Ez a módszer és ez a stílus alig követhetővé teszi a szerzőnek egyébként meggyőző fejtegetését, amely az *Utolsó kísérlet*-et a *János vitéz* és a *Toldi* huszadik századi folytatásának, egyszersmind számos világirodalmi párhuzam (Thomas Mann, Nexö, Martin du Gard, Gorkij) hazai megfelelőjének mutatja be.

Béládihoz korban is közelebb áll Lackó Miklós, és itteni tanulmánya *(Minőségszocializmus, magyarság, korszerűség – A Tanu korai időszaka)* jelentőségében vetekszik Béládiéval. A Tanú írója csöppet sem leplezi (nem kell tehát leleplezni), hogy a Tat köre közgazdasági és társadalmi tanításaival hatott rá, a *minőségszocializmus* gondolatrendszerére még a fogalom nevével is (42). Talán azt lehetett volna jobban kiemelni, hogy a hatás sohasem egyszerű átvétel, az „átértelmezés" nem csupán az elmaradott országhoz való idomításból, hanem Némethnek korábban is vallott nézeteivel való összeforrásból jött létre. A korábban annyit bírált minőségszocializmus, ahogy most Béládi kifejti (221), napjaink szocialista megújhodásában kapja meg igazi értelmét.

Kitűnő dolgozatok, amelyek az életmű egy-egy kérdését teszik nagyító alá. Ilyen Kósa László *(Németh László protestantizmusa)*, amelyből kitűnik, hogy a szerző gondosan szemügyre vette a pálya és az oeuvre minden idevágó mozzanatát, és szövegükből kiindulva (olykor – vö. 139. l. – cáfolva is) kerek képet rajzol a vállalt kérdéskörről. Hasonlóan jár el Monostori Imre *(A népművelő Németh László)*, mikor az írónak a népi műveltségről, a népfőiskoláról, a kitűnők iskolájáról, a fölszabadulás után a tanügyi refomokról, az értelmiség hivatásáról kifejtett nézeteit sorra veszi. Bizonyára ő sajnálja legjobban, hogy még nem ismerhette a tanulmánykötettel egyidőben megjelent esszét, amelyet Németh László még 1962-ben írt Aczél Györgynek *Ha én miniszter lennék* címmel (Valóság, 1986. 6. sz.).

Németh László gondolatrendszerének egyik vitathatatlanul haladó összetevője a „tejtestvériség" pompás metaforájával eszmevilágunkba kitéphetetlenül elültetett tanítása a szomszéd népekkel való együttműködésünk szükségességéről. Németh László a Tanú idején (a Tat terminológiájában) Közép-Európáról és Kelet-Közép-Európáról beszélt, a harmincas és negyvenes évek fordulóján pedig Kelet-Európáról. Voltaképpen Közép- és Kelet-Európa sajátos övezetéről (Közép-Európa keleti részének és Kelet-Európa nyugati meg déli felének) összetartozását akarta középpontba állítani, s ez nagyjából azonos a Kossuth Lajos és Jászi Oszkár Duna-konföderációjában szereplő országokkal. *Németh László Kelet-Európa-felfogásának néhány összetevője 1945 előtt* című tanulmányában Kiss Gy. Csaba ennek az eszmének fejlődését boncolgatja, a terminológia változása mögött megmutatva a gondolat továbbérlelődését is (110). Ő sem tart attól, hogy Németh László tévedésének szóvá tétele (pl. 116) rontana az érdemi elismerésen.

Elfogulatlan Gergely András elemzése is, amikor a Németh László és Szekfű Gyula közötti vitát teszi mérlegre. Mindkettejük érdemeit és szemléletük korlátait egyaránt fölmutatja, a kölcsönös személyes elfogultság torzító hatását sem hallgatva el. Bár többször hivatkozik Bibóra, szemmel láthatóan nem használta föl Bibónak pontosan ebben a kérdésben kifejtett nézeteit (Valóság, 1979. 8. sz.), holott nyilván vele is lehetett volna vitatkoznivalója, hiszen Bibó teljesen Németh László igazát vallotta.

Rokon kérdéseket tárgyal *Feladat és múlt* című tanulmányában Buzinkay Géza, mert az esszéíró Németh László történelemszemléletét elemzi. Kimutatja nézeteinek gyökereit részint olvasmányaiban, részint eredendő etikai fölfogásában. Érdekes megfigyelése, hogy a szellemi élet csaknem minden ágát becserkésző írónak alig volt észrevétele a képzőművészetekről, s ha zenéről írt is, inkább a zene nagyjainak erkölcsi és világnézeti jelentősége foglalkoztatta, mintsem a zene önmagában, a zenei élmény (70).

A szerkesztő Szegedy-Maszák Mihály *Az esszéista Németh László értékrendjéről* értekezik. Fenyő István (Népszabadság, 1986. márc. 1.) joggal hányja szemére, hogy elveti a sulykot, amikor Németh Lászlótól a gondolati mélységet is elvitatja; szerintem a bölcseleti iskolázatlanság vádja is erős túlzás. Abban is Fenyőnek adok igazat, hogy a szerző érvelése meglehetősen történetietlen; nem veszi figyelembe a magyar társadalomnak a harmincas évekbeli adottságait, amelyek mint közegellenállás Németh Lászlót is korlátozták.

Minden bizonnyal a szerkesztő írta névtelenül az előszót, amely a kötetnek a tanulmányíró Németh Lászlóval foglalkozó túlsúlyát azzal próbálja megokolni, hogy a szakirodalom az író más műfajaival (regényeivel, drámáival) szemben az esszéivel kevésbé foglalkozott. Ez aránytévesztés, hiszen éppen ellenkezőleg: a legtöbb dolgozat, könyv Németh László tanulmányköteteit méltatta vagy vitatta.

E tanulmányok egy-egy részletével nyilván lesz vitatkoznivalójuk a további Németh László-kutatóknak, ezúttal a tanulmánygyűjtemény néhány általános tanulságát tenném szóvá. Füzi László már rámutatott a rengeteg értelemzavaró sajtóhibára (Alföld, 1986. 5. sz.). Valószínűleg ilyen eredetű Béládi 1. jegyzetében az Alföld 1982. évi 10. számára való hivatkozás. Németh László *Érdemes-e?* című esszéjét ugyanis a debreceni folyóirat 1983. évi 1. számában közölte. Éppen ezért nem világos, miért mondja erről Béládi, hogy Némethnek „1934-ben írt, sokáig kiadatlan tanulmánya" (211), hiszen – ha kötetei-

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

ben nem szerepel is – megjelent a Válasz 1934. évi 3–4. számában. S ha már itt tartunk: a szerkesztőnek valahol föl kellett volna tüntetnie, hogy Béládi tanulmánya – mutatis mutandis – megjelent már *Az értelemalapító* (1982) és *Válaszutak* (1983) című köteteiben.

A hivatalnoki stílus szokványai a legjobb dolgozatokat is megszeplősítik. (A sok *biztosít*; az *alapvető* jelző két lapon háromszor; a *kultúra* németes megcsonkítása, amely ellen Kodály annyit küzdött; a ragozott címhez ragasztott újabb rag [*Kisebbségben*-ben!]; amely ellen meg Horváth János emelte föl szavát a szakdolgozatok nyelvéről írva, s így tovább.)

A hivatkozások módszere sem felel meg céljának, ti. a legkönnyebb visszakeresésnek. Egy-egy esszé idézésekor fontos ugyan, hogy mikor keletkezett (ezt többnyire az első közlés sejteti), tehát *szükséges* az első közlés helyét megadni (pl. a Tanúét). Minthogy azonban a Tanú még a Németh László-kutatók könyvtárában sem igen lehet már meg, ugyancsak *nélkülözhetetlen* a gyűjteményes művek megfelelő helyére utalni. Ez általában a húszkötetes életműsorozat megfelelő helye lehet, és takarékos hivatkozási formául ajánlható Hartyányi István bibliográfiájának *(Mutató Németh László munkáihoz,* 1983) módszere, rövidítéses eljárása (pl. NLM 5:705). Korábbi gyűjteményekre (pl. a *Készülődés, A minőség forradalma, Az értelmiség hivatása* stb.) csak akkor kell hivatkozni, ha az írás nincs benne az életműsorozatban, vagy netán szövegbeli eltérés van köztük. A lényeg tehát, hogy a hivatkozásokból az első közlés és a kötetbeli hely egyaránt megtalálható legyen. A kettő között a régi könyvtári szabvány szerint egyenlőségjel fejezheti ki az azonosságot.

A kötet mostani jegyzetanyagát a szerkesztő nem egységesítette, szinte minden szerző másként hivatkozik forrásaira. Van, aki csak az első közlést; van, aki csak az életműsorozatot; van, aki csak a fölszabadulás előtti esszékötetet citálja. Ezekből nem derül ki, hogy egy-egy írásnak van hozzáférhetőbb lelőhelye az életműsorozatban.

Ezeknek a szerkesztési ügyetlenségeknek – és a névmutató hiányának – ellenére a gyűjtemény értékes gyarapodása a Németh László életművét értelmező szakirodalomnak. Remélhető tőle, hogy megtermékenyíti a további kutatást, és – néhány tanulmány kivételével – hozzájárul az életmű népszerűsítéséhez, legfontosabb tanításainak terjesztéséhez is.

Péter László

SZELESTEI N. LÁSZLÓ: BÉL MÁTYÁS KÉZIRATOS HAGYATÉKÁNAK KATALÓGUSA
Bp. 1984. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása. 299. l. + 32 kép.

A XVIII. század folyamán Magyarországon minden bizonnyal Bél Mátyás volt a hazai tudományosság legjelentősebb képviselője. Éles elméje, széleskörű érdeklődése, kitartó akaratereje hajtotta egész életén át, hogy a német egyetemeken megismert ún. államismereti iskola tudományos eredményeit, módszereit követve, nem egyszer azokon túllépve, feltárja hazája múlt és jelen helyzetét, társadalmi, gazdasági, politikai, művelődési viszonyait, természeti, földrajzi, néprajzi állapotát. Mindezek ismeretével a pietizmus szellemében egy jobb államigazgatás, szebb élet kialakítását kívánta szolgálni.

A szlovák származású Bél Mátyás korán megtanult magyarul, németül, s bár munkáit főleg latin nyelven írta, egyformán, részrehajlás nélkül akarta e három nyelv valamelyikén beszélő népcsoport boldogulását segíteni. Foglalkozását tekintve pedagógus, evangélikus lelkész volt. Irt tankönyveket (mindhárom nyelven nyelvtankönyvet), kinyomtatott kegyességi munkákat. Művelte a teológiai irodalmat. (Szerkesztette a Nova Posoniensia című első rendszeres hazai hírlapot). Ezeknél azonban sokkal fontosabb tudományszervező ténykedése. Sokszáz levéllel, élő és írott szóval szolgálta ezt az ügyet, munkatársakat szervezve maga mellé, szakembereket, gyűjtőket, másolókat. Mert elképesztő tervei voltak, melyeket hadseregnyi segítőtársai közreműködésével is csak töredékesen tudott megvalósítani. Egy magyar irodalomtörténet tervezetéből (Institutio... Berlin 1813) csak a rovásírással foglalkozó fejezet jelent meg nyomtatásban (*De vetere litteratura Hunno-scythica.* Lipcse 1718.). Főművéről, az ország természeti, földrajzi, gazdasági néprajzi, nyelvi stb. sajátosságainak egységbefoglaló rendszerezéséről *(Notitia)* többször is nyilatkozott, terveket, vázlatokat publikált, de csak mutat-